

УДК:329.733:159.9

Колтун Є.М., доктор сільськогосподарських наук, професор,
Горбатюк Б.А., кандидат біологічних наук, доцент,
Максимович І.А., кандидат ветеринарних наук, старший викладач,
Чернушкін Б.О., асистент©

*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С.З. Гжицького*

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ

Сьогодні важливо чітко розрізнити етнічну і національну ідентичності. В основу такого розрізнення слід класти відмінності між етноцентричним і локоцентричним типами світосприймання. Ідентифікація з етносом є в своїй основі культурною, в ідентифікації з нацією значно виразнішим є територіальний компонент. Підґрунтя етносу – біологічне, лінгвістичне, культурно-релігійне. Підґрунтя нації – інституційне, політичне, територіальне. На відміну від етнічної, національна ідентичність знаходить свій головний прояв у горизонтальній ідентифікації членів певної спільноти як співгромадян. Акцент робиться при цьому на загальнонаціональних цінностях – національному інтересі, національній безпеці тощо.

Ключові слова: національна ідентичність, нація, народ, етнос

Вступ. На Україні формування нації відбувалося в умовах багатовікової бездержавності, ускладненої розчленованістю території. Оскільки єдино можливим важелем прискорення цього процесу була культурна мобілізація, з українською нацією ідентифікувала себе зовсім невелика частина населення. Наступні катаклізми (громадянська війна, тривалий період панування тоталітарної диктатури) не сприяли формуванню національної ідентичності на основі співгромадянства і водночас утримували поняття національної ідеї у вузьких рамках етнічності. У сфері політики воно застосовувалося лише в контексті "національні республіки".

Після розпаду СРСР сфера застосування термінів із означенням "національне" значно розширилася. Коли говоримо про національну державність, національну безпеку, національні інтереси, маємо на увазі загальногромадянські цінності. Проте, як і раніше, смислове навантаження основних термінів, що окреслюють систему соціокультурних і духовних координат, лишається розмитим. Зрештою, соціальні конструктивісти поставили під сумнів і саму доцільність застосування поняття нації як операційної академічної дефініції. Наприклад, "забути про нації в ім'я народів, держав і культур" закликає провідний російський етнолог В. Тишков [1]. Поняття етнічної і національної ідентичності часто ототожнюються, як це робить, приміром, О. Олійник на сторінках "Малої енциклопедії

© Колтун Є.М., Горбатюк Б.А., Максимович І.А., Чернушкін Б.О., 2011

етнодержавознавства" [2]. М. Обушний ввів в науковий обіг гібридне поняття "етнонаціональна ідентичність" [3]. Проблеми національної самоідентифікації є важливими для кожного народу, оскільки вони зачіпають смисложиттєві основи його існування. Для України ці проблеми є ще гострішими, бо здобуття незалежності поставило її перед вибором нової ідентичності, такої, яка найліпше сприяла б процесам формування політичної нації співгромадян. Ідентичність розглядається як "рукотворна" категорія, що конструюється у межах конкуруючих дискурсивних практик. У таких трактуваннях ідентичність виступає як "тимчасовий, відносний, незавершений конструкт, що має онтологічний статус проекту або постулату. Це – завжди недосконале знання про себе і ще не досягнуте адекватне визнання іншими" [4].

На території колишнього СРСР налічується близько 200 національних меншин [5]. В таких умовах етнічність лишається потужним колективним ресурсом, інструментом здобуття і збереження соціального та політичного статусу, засобом територіально-державного самовизначення, нарешті – екзистенційною цінністю. Але емоційні ресурси етнічності можуть виступати і як стимулююча, і як паралізуюча, руйнівна сила. Сумний досвід Югославії, Чечні та інших "гарячих точок" планети дає яскраве уявлення про її величезний конфліктогенний потенціал.

Поняття національної ідентичності передбачає насамперед самотність, історичну індивідуальність, наявність популярної в масах національної ідеї. Національна ідентичність може химерно поєднуватися з іншими різновидами ідентичностей – класовою, релігійною, етнічною, а її ідеологія – хамелеоноподібно перетворюватися на інші ідеологічні різновиди: лібералізм, фашизм, комунізм [6].

Якщо етнічна ідентичність ґрунтується на певній системі об'єктивних ідентифікаторів – расових, культурних, психологічних (антропологічний тип, мова, релігійні догмати, традиційна обрядовість), то конститутивною основою національної ідентичності виступають такі ознаки, як свідомість, політична воля, громадянство. Національний принцип, за Й.-Г. Фіхте, не є природним. Він не біологічний, не вроджений, а духовний. З ким або чим виявляє особа свою духовну спорідненість – це її особистий вибір, а розпливчатість поняття "нація" цей вибір ускладнює. Можна бути етнічним українцем і не бути ним у духовному сенсі. Я. Коллар був недалекокий від істини, коли визначав націю як "дух, особисту характеристику" [7].

Навряд чи варто паростки української національної ідентичності відшукувати в глибинах історії, хоча вже Київська Русь наочно демонструвала уявлення про "рід руський" та "руську землю". Некоректно уявляти процес національного самоусвідомлення як суцільний висхідний рух, що має тисячолітню історію. Тривала бездержавність зумовлювала численні кризи ідентичності, спровоковані спочатку спольщенням, а потім зросійщенням українських елітних прошарків. Та й сама ідентичність, якщо винести за дужки короткий період національної революції середини XVII століття, була радше становою, релігійною, регіональною, ніж національною. Лише у XVIII столітті

усвідомлення старшинською елітою своєї нерозривної єдності з етнічною територією, консолідація навколо власних політико-правових цінностей і інституцій, створення власного історичного міфу істотно розширили ідентифікаційний простір. Вихід за межі етнорелігійної ідентифікації дає підстави зробити висновок: протягом XVIII століття в середовищі соціальної еліти України-Гетьманщини розпочався процес формування проявів національної ідентичності, характерний для сучасної модерної нації [8].

Особливу увагу Б. Андерсен звертає на значення "Енеїди" І. Котляревського у зруйнуванні міфу про українську мову як мову грекосоїв, на феноменально швидке перетворення Харківського університету в центр українського літературного буму, на роль Т. Шевченка як творця української літературної мови та факт заснування у Києві першої української націоналістичної організації [9].

Свідченням початку в Україні етапу "самовизначення" став національний рух, перша ("академічна", за М. Грохом) фаза якого заявила про себе справжнім бумом етнографічних, філологічних, історичних студій. Ці спроби самоствердження, в яких романтизм поєднувався з сумуванням за "золотим віком козаччини", дали чимало для розуміння культурних джерел національної самобутності, створення етнічної моделі ідентичності.

Але їх політичний, консолідуючий вплив був істотно обмежений двома обставинами. По-перше, романтизовані зацікавлення старовиною мали виразний присмак "української унікальності", національного самозамилування. По-друге, сама ідея українського національного відродження подавалася "у чужій одежі" (С. Єфремов). Ілюстрацією того, як химерно перепліталися риси української та російської ідентичності у романтизованих персонажах "любителей малороссийской старины", може бути гоголівський "Тарас Бульба".

Варто при цьому зауважити, що етнічність, етнічна ідентичність нікуди не зникають, "не розчиняються" в громадянськості. Як зауважує В. Степаненко, всередині громадянської нації завжди існує усвідомлення "іншості", яке створюється збереженням етнокультурних відмінностей. Толерантні міжетнічні відносини – основа того, що називають конституційним патріотизмом на противагу етнічно орієнтованому націоналізмові [10].

Тепер спробуємо прояснити сутнісне наповнення поняття "національна ідея". Зв'язок між національною ідентичністю і національною ідеєю найбезпосередніший: національна ідея виступає як форма раціонального або напівусвідомленого осягнення національної ідентичності і базується на національних інтересах, державності, патріотизмі, демократії, справедливості тощо [11]. І коли цей пошук заходить у глухий кут, то це означає брак відчуття національної ідентичності. Як вважає О. Майборода, у поляризованому, зневіреному українському суспільстві національна ідея приречена існувати "у формі невловимій, текстуально неоформленій, по суті віртуальній" [12].

Національна ідея найбільше приваблює українських істориків і етнополітологів. Наприклад, у серії книг "Українська ідея", виданій Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень, еволюція української ідеї

простежена в двох площинах – історико-теоретичній і біографічній, причому зроблено це на тлі політичної та етнічної історії, у контексті пошуку етнополітичних моделей. Підсумовуючи результати наукового дискурсу у цьому напрямі, І. Курас, В. Солдатенко, Т. Бевз констатують: "Національна ідея є продуктом історичного розвитку, дії велетенської суми різноманітних факторів. Вона не існує поза історичним часом, не є вічною і не народжується в одну мить. А народившись – живе складним життям, чутливо реагуючи на всілякі суспільні зміни і повороти, часом навіть на незначні, ледве помітні. Вона розвивається, збагачується, поглиблюється, вдосконалюється в процесі цивілізаційного поступу. Нерідко їй доводиться виборювати право на визнання в нелегкому суперництві з іншими світоглядними орієнтаціями, філософськими, суспільствознавчими концепціями" [13].

Найтяжчим національним занепадом ("Руїною"), не в останню чергу спричиненою включенням України до контексту геополітичних задумів російського царату, зумовлена поява в українській національній свідомості настроїв недовіри, настороженості, сакралізації війни. У цих умовах українська ідея виявилася надто слабкою і не змогла реально протистояти російській експансіоністській доктрині "третього Риму". Навпаки, чимало українських мислителів поставили себе на службу чужій ідеї, чим суттєво гальмували процес самоствердження української нації.

Після тривалого національного занепаду українська ідея відроджувалася, починаючи з кінця XVIII століття, на ґрунті міфологізованих уявлень про доблесть і звитягу предків, протестантського раціоналізму (ідеї "сродної праці" у Г. Сковороди, протиставлення "двох руських народностей" у М. Костомарова). Кирило-мефодіївці, насамперед Т. Шевченко, привнесли у цей процес радикалістське несприйняття імперського гноблення, заклик "рвати кайдани", ідею "всеслов'янського братства". Далі на ґрунті цих ідей відбувалося оформлення ідеології українського націоналізму.

Національна ідея в Україні викристалізувалася як ідея смисложиттєва і водночас вільна від національної мегаломанії, засвідчила публікація в часописі "Украинская жизнь" (1913 р., № 6) статті М. Чубинського "Українська національна ідея та її правові постулати". "Коли любов до свого нероздільна з повагою до чужого, коли боротьба за свої національні права поєднується з визнанням таких же прав кожної іншої нації, тоді національна ідея дає людству всі свої найкращі плоди й ні в чому не є перешкодою майбутньому коли-небудь великому союзу народів", – говорилося в ній [14].

Реальна небезпека, що нависла над українським етносом, зумовила появу радикальних різновидів національної ідеї. Запропонована М. Міхновським формула "одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ" [15] могла б мати неабиякий об'єднувальний потенціал, якби не сполучалася з ксенофобськими гаслами "України для вкраїнців", боротьби проти "усіх зайд". В руслі демократизму й лібералізму перебували поміркованіші варіанти української ідеї, що ґрунтувалися на моделях децентралізації обох імперій та українського автономізму (М. Драгоманов, М.

Грушевський, І. Франко). Етатизація української ідеї – прикметна риса її державницьких парадигм (В. Липинський, В. Старосольський).

На рівні буденної свідомості національна ідея існувала переважно у вигляді мрій про Україну "без пана й хлопа", "республіки робочих людей", "своєї хати", що стимулювало появу як різноманітних концепцій солідаризму й корпоративізму, так і всіляких соціальних утопій. В часи революційних катаклізмів помітною її складовою стала ідея соборності, територіальної єдності України в її етнографічних межах. Втім, сконструювати на такій основі прийнятний для мас соціальний ідеал українській політичній думці не вдалося, чим не в останню чергу була зумовлена поразка Української революції 1917 – 1920 років.

Поразка Української революції і пов'язане з нею чергове розчленування української етнічної території посилили в національній ідеї, з одного боку, настрої пасивної споглядальності, а з другого – екстремістські крайнощі. Відповіддю на позірну демонстрацію радянською владою своєї прихильності до національних цінностей була поява в УРСР націонал-комунізму з гаслами дистанціювання від Москви (М. Хвильовий). Реакцією на лозунг "Польща для поляків", під яким здійснювався асиміляторський курс польської влади в Галичині, стала поява радикального, "інтегрального" націоналізму з вимогами "України для українців", ідеями кастовості, вождизму, крайнього волюнтаризму, героїзацією терору.

В останньому трактуванні національна ідея не могла згуртувати навіть переконаних націоналістів, свідченням чого був розкол в ОУН. Поразка "інтегрального" націоналізму виразно позначилася (не без впливу радянської пропаганди) на авторитеті української ідеї. В радянській системі координат ставлення до неї, як і до націоналізму, було різко негативне; натомість культивувався національний нігілізм.

Відродження суспільного інтересу до національної ідеї припадає на кінець 80-х років, коли її взяв на озброєння Народний рух України. Живий ланцюг від Києва до Львова, яким було у січні 1990 року відзначено річницю "Акту злуки" обох частин України, показав, що потенціал української ідеї не розтрачений і що вона спроможна згуртувати людей. Промовисті результати референдуму в грудні 1991 року засвідчили, що основним її змістом стала ідея власної державності і загального добробуту. Спроби спадкоємців ОУН відродити "національну ідею зразка 40-х років" успіхом не увінчалися. Самовизначення України здійснювалося не на основі національно-етнічної, а на базі національно-державницької парадигми, що убезпечило від проявів ксенофобії, міжетнічних ускладнень.

Діапазон підходів до трактувань національної ідеї у цей час був, проте, досить широким. Домінувала етнічно орієнтована, обернена в минуле парадигма відродження, чим був зумовлений виразний присмак архаїки в тогочасних моделях самоідентифікації. Не лише націонал-радикали, але й націонал-демократи часто надавали українській ідеї вузького, етнографічного тлумачення, наголошували на особливій ролі етнічних українців у

державотворенні. В її фундамент стало модно закладати тези фатуму, прокляття, "відібраної історії", "топосу поразки", які вже у наш час втілилися в формулу "приреченості на неуспіх" [16]. Реакцією на такі перекося стала активізація російського націоналізму, що спричинило поглиблення поляризації в суспільстві. Педалювання минулих – справжніх і уявних – кривд і образ посилювало орієнтацію у бік традиційного націоналізму, перешкоджало виробленню громадянської моделі функціонування соціуму. А спричинене розколами в Народному русі падіння авторитету націонал-демократів зумовило черговий спад рейтингу національної ідеї.

Лишається тепер оцінити вплив дискусій на тему національної ідеї на політичну реальність. Очевидно, що обговорення питання, "спрацювала" чи "не спрацювала" національна ідея в умовах незалежності, розпочате академіком П. Толочком [17], поляризувало українське суспільство. Крайні погляди, які при цьому висловлювалися, здебільшого не прояснювали, а затемнювали смисл поняття, а тому спричинили його помітну девальвацію. Такий інструментальний підхід, явно запозичений із методології радянських часів, спричинився до того, що національна ідея стала об'єктом іронічних нападок і навіть відвертого нехтування позитивного потенціалу, який у ній закладено. А інтелектуальний пошук у цій сфері був переключений на критику російської ідеї і російської політики – із паралельними спробами сконструювати український антипод ідеям російського месіанізму.

Доводиться, на жаль, констатувати, що нинішній кризовий стан суспільної свідомості, обтяжений гострою поляризацією соціуму, амбівалентністю ціннісних орієнтацій, неоднозначною оцінкою радянської спадщини, не створює належних умов для кристалізації національної ідеї на гуманістичних, загальноцивілізаційних принципах. А всілякі спроби вибудувати її на войовничо-захисних засадах з присмаком ксенофобії позбавлені конструктивного потенціалу, оскільки етап протистояння у боротьбі за самоствердження українською нацією уже пройдений.

В сучасних умовах найбільші шанси на оволодіння масовою свідомістю має ідея залежності добробуту й душевного комфорту кожного громадянина від блага нації й держави, нерозривного зв'язку поколінь, національної злагоди і громадянського миру, спільної відповідальності за майбутнє. Етнічна складова в ній обов'язково має бути присутня – не лише як данина історичній пам'яті, але й як реальний чинник ідентифікації, цементування суспільства навколо його ядра – української етнонації. Але усвідомлення своєї унікальності і самодостатності не повинне перешкоджати ідеям відкритості до загальноцивілізаційних надбань. Реалізація української ідеї можлива лише на перехресті врахування власного історичного досвіду і засвоєння загальносвітових гуманістичних цінностей. Важливі передумови утвердження національної ідеї – морально-духовне оздоровлення суспільства, національне самоврядування, дійова державна підтримка української культури, мови, національних традицій.

Кристалізація національних інтересів, обстоювання економічної та інформаційної безпеки, турбота про здоровий спосіб життя і про довкілля, протидія процесам деінтелектуалізації, забезпечення умов для інтеграції і плідного діалогу різних культур та релігійних конфесій, захист конституційного порядку, громадянського миру і злагоди – саме навколо цих конструктивних завдань можуть концентруватися інтелект і воля нації. Надзвичайно важливо при цьому постійно дбати про те, щоб дискусії навколо понять національної ідентичності й національної ідеї не перетворювалися у двобій ідеологій.

Висновки.

1. Національна ідея та національна ідентичність українського народу формувалася протягом багатьох століть і сьогодні переживає один із своїх етапів становлення.

2. Вчення про національну ідею повинно бути основою державної політики України.

Література

1. Тишков В. А. Постсоветский национализм и российская антропология // Социс. – 1997. – № 1. – С. 53 – 54; "Нация – это метафора" // Дружба народов. – 2000. – № 7. – С. 170 – 182.

2. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – С. 98.

3. Обушний М. І. Етнонаціональна ідентичність – феномен самовизначення українців. – К., 1999.

4. Костенко Н. Культурні ідентичності: перетворення і визнання // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 74.

5. Татунц С. А. Этнические меньшинства в процессе коммуникации // Вестник Московского университета. – Сер. 18. – Социология и политология. – 1999. – № 4. – С. 80.

6. Сміт Е. Національна ідентичність. – К., 1994. – С. 24, 149 – 150.

7. Коллар Я. О. літературної взаємозв'язи между славянскими племенами и наречиями // Антологія чеської і словацької філософії. – М., 1982. – С. 234.

8. Струкевич О. К. Українська "нація до націоналізму": пошуки, критерії ідентичності в Україні-Гетьманщині XVII ст. // Український історичний журнал. -1999.-№ 6.- С. 18.

9. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. 2-е перероблене видання. – К., 2001. – С. 98 – 99.

10. Степаненко В. Перспективи громадянської нації // Віче. – 2002. – № 5. – С. 64.

11. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. Етнополітичний аналіз. – К., 1998. – С. 238.

12. Майборода О. "Українська національна ідея": інтегративні можливості віртуальності // Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991 – 2000 років. – К., 2002. – С. 349.

13. Курас І., Солдатенко В., Бевз Т. Історичні підстави української ідеї // Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі?. – К., 2002. – С. 142.

14. Чубинский М. П. Украинская национальная идея и ее правовые постулаты // Грушевський М. С., Чубинський М. П. Українське питання. – К., 1992. – С. 9.
15. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. – Т. 1. – Б. м., 1983. – С. 70.
16. Яворський В. Про Україну без звинувачень // Ї (Львів). – 2002. – № 26. – С. 86 – 96.
17. Толочко П. Від Русі до України. – К., 1994. – С. 354.

Summary

Koltyn E.M., Gorbatuk B.A., Maksymovych I.A. Chernushkin B.O.
Lviv national university of veterinary medicine and Biotechnologies named after S.Z. Gzhytskyj

NATIONAL IDEA AND NATIONAL IDENTITY UKRAINIAN

Today it is important to clearly distinguish between ethnic and national identity. The basis of this distinction should put differences between ethnocentric and lokotsentrychnym type of attitude. Identification of the ethnic group is basically cultural in the identification of a nation is much more distinct territorial component. The basis of ethnicity - biological, linguistic, cultural and religious. Background of the nation - institutional, political, territorial. Unlike ethnicity, national identity finds its main expression in the horizontal members of a community identity as citizens. The emphasis is thus on national values - the national interest, national security and so on.